Romsics Ignác
Bethlen István életpályája

Bethlen István, a XX. századi magyar politika egyik legjelentősebb, és a konzervatív-nacionalista magyar politikai gondolkodás egyik utolsó nagy alakja 1874. október 8-án született Gernyeszegen, Marosvásárhelytől északra, Maros-Torda vármegye egyik akkortájt alig kétezer lakosú kis román–magyar községében. Apai és anyai ágon egyaránt régi erdélyi nemesi családból származott.

Bethlen István és felesége megérkezik Rómába
Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár

Noha Bethlen Gábor fejedelemmel nem állt rokonságban, a családi emlékezet így is több kiváló politikussal, diplomatával, katonával és tudóssal büszkélkedhetett. Apai nagyapja gróf Bethlen János a reformkori erdélyi országgyűlés mérsékelt liberálisainak vezére, anyai nagyapja gróf Teleki Domokos, Deák-párti politikus és Erdély egyik vezető dualizmus kori közéleti tekintélye volt.

A gyermek Bethlen István kilencéves koráig Erdélyben, olykor édesapjának mezősámsondi, máskor anyai nagyszüleinek gernyeszegi vagy kolozsvári kastélyában nevelkedett. Ekkor Bécsbe, a Monarchia egyik legrangosabb és igen előkelő iskolájába, a Theresianumba került, ahol tíz évig élt és tanult. Középiskolai tanulmányait 1893 nyarán fejezte be, kitüntetéssel. Ezt követően 1896 karácsonyáig a budapesti egyetem állam- és jogtudományi karát látogatta. A három és fél éves pesti jogászkodás után fél évet angol egyetemeken töltött; 1897 őszétől egy évig katona volt; majd 1900 nyaráig a magyaróvári agrárfőiskola előadásait hallgatta.

Tanulmányait befejezve visszatért Erdélybe, ahol átvette a szülői örökség őt illető részét, és gazdálkodni kezdett. Földingatlan-tulajdona 5 és fél ezer kat. holdat tett ki. Ennek évi jövedelme 19 ezer forintra rúgott, ami többé-kevésbé megfelelt egy miniszter éves szintre számított fizetésének.

Erdélybe visszatérve azonnal bekapcsolódott a helyi, majd az országos politikai életbe is. A megyegyűléseken már 1898–1899-ben is részt vett, képviselővé pedig 1901-ben választották először. A „politikacsinálás" – különböző szinteken – ettől kezdve elválaszthatatlanul hozzátartozott életéhez. Az 1919–1921-es időszaktól eltekintve 1901-től 1939-ig folyamatosan parlamenti képviselő, ezt követően pedig felsőházi tag volt. Emellett több gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális szervezet tagjaként vagy vezetőjeként is számottevő tevékenységet fejtett ki. 1918–1919-ben az ellenforradalmi erők egyik fő organizátora, 1919 őszén „titkos erdélyi miniszter", 1920-ban a magyar békedelegáció főmegbízottja, 1921-től 1931-ig pedig miniszterelnök. 1931 után semmilyen kormányzati pozíciót nem vállalt. Horthy egyik tanácsadójaként és a jobbra tolódó kormánypolitika konzervatív és konzervatív-liberális ellenzékének informális vezetőjeként ennek ellenére egészen 1944-ig a magyar politikai élet meghatározó személyisége maradt. A rendelkezésünkre álló szovjet dokumentumokból úgy tudjuk, hogy 1946. október 5-én hunyt el egy moszkvai rabkórházban.

Az a közel fél évszázad, amely Bethlen Istvánnak, mint politikusnak átélni adatott, Magyarország újabb kori történelmének egyik legdrámaibb időszaka. 1901-ben, amikor először választották képviselővé, Magyarország még egy európai középhatalom része volt, a magyarság egésze tartozott szuverenitása alá, s az európai politikát európai hatalmak irányították. 1946-ban, amikor meghalt, az ország már negyedszázada a kisállami létet szokta, a magyarság negyede másodszor is kisebbségi sorba került, s Európa a két világhatalom egyik ütközési zónájává vált. Ezzel egyidejűleg korszakos átalakulások történtek az ország belső életében is. Az arisztokrácia, amelynek gazdasági, társadalmi és politikai vezető szerepe a századfordulón még egyaránt vitán fölül állt, 1946-ra a szó szoros értelmében eltűnt – pontosabban: eltüntették – a magyar közéletből. A munkásság és parasztság pedig, akiknek az ügye a századelőn még nemritkán egyszerű rendőri, illetve csendőri ügy volt, a társadalmi és kulturális emancipálódás – régóta kívánatos és szovjet megszállás nélkül is elkerülhetetlen – útjára lépett.

Mindeme változások az egyéni életutak alakulását is nagymértékben befolyásolták. Számos XX. századi politikust ismerünk, aki pályáját a jobboldalon kezdte és a baloldalon fejezte be, vagy megfordítva. Bethlen István fél évszázados közéleti pályája nem tartozik az ilyen fordulatokban gazdag, nagy ívű életutak közé. Ahhoz a szellemi-politikai credóhoz, amit részben a családi tradíciók és a környezet, részben pedig iskolái és a századvégi, millenniumi Magyarország szelleme plántáltak belé, és amelyet egyetlen szóval és jelzővel liberális konzervativizmusnak nevezhetünk, élete végéig ragaszkodott. Ennek a számos kortársára is jellemző liberális színezetű konzervativizmusnak a politikai alfája és ómegája a XIX. század eleji liberalizmus alapeszméinek, illetve a XIX. század közepi hazai polgári átalakulás tényének az elfogadása és helyeslése volt. Határozottan szemben állt azonban ez az irányzat minden olyan törekvéssel, amely ezen a XX. században már egyre inkább megújításra váró társadalmi és politikai rendszeren – akár a politikai jogok radikális kiterjesztése, akár azok megszüntetése (bolsevizmus, fasizmus) formájában – alapvető változtatást

akart. Azon a fajta népképviseleten, amely a XIX. századi liberalizmus elméletében és gyakorlatában egyaránt és kizárólag csak a vagyonos és művelt rétegek politikai érdekérvényesítési lehetőségeinek a biztosítását jelentette, és amelynek eredményeként a magyar arisztokrácia és birtokos nemesség továbbra is megtarthatta politikai vezető szerepét, Bethlen és társai lényegében a XX. századba lépve sem akartak változtatni. Vagy amennyiben mégis, akkor csak igen óvatosan és lassan, és mindig a történelmi fejlődés során szervesen keletkezett intézményeket és formákat megtartva, vagy azokból kiindulva.

A XX. század első felének belső társadalmi viharai és nemzetközi fejleményei mindazonáltal Bethlen politikai nézeteit és gyakorlatát is befolyásolták és alakították, ha nem is olyan látványosan és nagymértékben, mint néhány kortársáét. Ahogy az ország életében, úgy az ő személyes pályáján is az 1918-as összeomlás, az azt követő forradalmak és végül Trianon jelentették a legnagyobb cezúrát. A második szakaszhatárt a harmincas évek közepére kialakult kül- és belpolitikai helyzet idézte elő. A hitleri Németország előretörése külpolitikailag hathatósan elősegítette a magyar revíziót. Belpolitikai szempontból ugyanakkor azokat az antiparlamentáris szélsőjobboldali törekvéseket erősítette, amelyek Bethlen konzervativizmusával stratégiailag éppúgy összeegyeztethetetlenek voltak, mint az 1919-ben megtapasztalt kommunizmus. Nyilvánvaló, hogy az ország kül- és belpolitikai helyzetének fenti változásai ugyanazon az eszmei bázison álló emberek számára is másféle feladatokat adtak, befolyásolták problémalátásukat, és politikai helyi értéküket is módosították. Ebben az értelemben Bethlen István három pályaszakaszát különböztethetjük meg: az 1918–1919 előttit, az 1918–1919 és 1933–1934 közöttit, és végül az ez utánit.

Mezőhegyesi vadászat 1928-ban
Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár

A fiatal Bethlen

A forradalmak előtti Bethlen-politika meghatározó vonásai – az általánosságban vett konzervativizmuson túlmenően – az agrárizmus, a történelmi elitizmus és a

kormánypolitikához képest markáns nacionalizmus volt. Mindhárom szorosan kötődött társadalmi helyzetéhez, azaz erdélyi arisztokrata nagybirtokos mivoltához.

Bethlen sohasem tagadta, sőt többször hangsúlyozta, hogy az 1848-as forradalom előtti „állami korlátok" és „fejedelmi szeszélyek" felszámolása, valamint a forradalom eredményeként kibontakozó „szabad gazdasági tevékenység" a XIX. század második felében Magyarországon is „óriási anyagi fejlődést" hozott, és a „termelés szédületes fokozását" eredményezte. Úgy vélte azonban, hogy ez a fejlődés egyoldalúan az iparnak és a kereskedelemnek kedvezett. Az agrárszektort viszont hátrányos helyzetbe hozta. Ebből kiindulva bírálta a „korlátlan gazdasági szabadság" elvét, az „illoyális versenyszellemet", sőt az ipar és a kereskedelem „idegen kezekbe", azaz zsidó tulajdonba kerülését is. Mindezekkel egy határozottabb és kifejezetten agrárius jellegű állami szociálprotekcionizmus elvét szegezte szembe. Ennek legfontosabb elemei a következők voltak: az ipar mérsékeltebb és a mezőgazdaság fokozottabb állami szubvencionálása, az agrárszektor hatékonyabb vámvédelme, a mezőgazdasági hitelek kamatfeltételeinek javítása, a hitbizományok rendszerének a fenntartása, sőt kiterjesztése a középés kisbirtokokra, s végül a termelési, fogyasztási és értékesítési szövetkezetek egész országra kiterjedő hálózatának a létrehozása.

A XIX. század utolsó harmadában kialakult liberális állam politikai intézményrendszerét ezzel szemben nem megváltoztatni vagy módosítani, hanem konzerválni akarta. Mivel választójoggal csak az összlakosság hat százaléka, a vagyonos és/vagy művelt felsőbb rétegek rendelkeztek, s így a történelmi elit, az arisztokrácia és a dzsentri politikai vezető szerepe továbbra is megmaradt, a liberális doktrína, illetve államberendezkedés és a tradicionális elitizmus ellentmondása a XIX. század végéig élesen nem manifesztálódott. Egyre nyilvánvalóbbá vált azonban ez a konfliktushelyzet a XX. század elejétől kezdve. Ekkorra a magyar társadalomban jelentős városi polgárság és munkásság alakult ki, amelyek a parasztság lassan emancipálódó felső rétegeivel együtt a politikai érdekérvényesítés jogát kezdték követelni a maguk számára. A réginek és az újnak ebben a harcában Bethlen konzekvensen a régi, azaz a funkcionálisan progresszívből konzervatívvá váló liberalizmus, és ezzel összefüggésben a történelmi elit pozícióinak a megőrzése érdekében foglalt állást. Minden olyan törekvéssel, amely ezen a rendszeren érdemben változtatni akart (például a választójog demokratizálásával, vagyis kiterjesztésével és titkossá tételével) határozottan szembefordult.

Az arisztokrácia és a dzsentri nemzeti érdekként felfogott vezető szerepét Bethlen e rétegek történelmi érdemeivel és a nemzet irányításához elengedhetetlen tudásával és felhalmozódott tapasztalatával igyekezett igazolni. A feltörekvő új társadalmi rétegeket ezzel szemben úgy mutatta, mint amelyek mindeddig csak gazdasági téren értek el eredményeket. Ám arról, hogy milyen a politikai kultúrájuk, a nemzeti eszméhez és érdekekhez való viszonyuk, áldozatvállalási készségük, stb., „semmit sem tudunk még". Ez utóbbit 1901-ben jelentette ki. 1910-ben, amikorra régi és új harca kiéleződött, már jóval érdesebben fogalmazott. A demokrata és polgári radikális ideológiákat ekkor „nemzetellenes méreganyagként" jellemezte, és halaszthatatlan nemzeti feladatként láttatta azt, hogy „ez a méreganyag a közéletből eltávolítassék".

Agrárius szociálprotekcionizmus és történelmi elitizmus ilyenformán szervesen kiegészítették egymást, és mint politikai programok a hagyományos vezető rétegek

gazdasági, társadalmi és politikai hatalmának a megőrzését, illetve megszilárdítását célozták.

Az erdélyi románsággal, illetve Erdély jövőjével kapcsolatos bethleni koncepció kiindulópontja az a meggyőződés volt, hogy a románság politikai törekvéseinek jellege a XIX. század végére megváltozott. Addig – hangoztatta 1907-es parlamenti szűzbeszédében és attól kezdve szinte évről évre – az erdélyi románság még Magyarországon belül követelte magának a nemzetiségi jogok tágabb körét. A román fejedelemségek egyesülését (1861) és a román állam függetlenségének nemzetközi szavatolását (1878) követően azonban egyre inkább tért hódított körében az irredentizmus, és valódi céljává Erdély és a román királyság egyesítése vált. Ebből a diagnózisból logikusan következett, hogy a magyar nemzetiségpolitika feladatát Bethlen egészen 1918-ig nem a kollektív nemzetiségi jogok, vagy általában az állampolgári jogok kiterjesztésében, hanem a nemzetiségi és vegyes etnikumú vidékeken élő magyarság gazdasági és kulturális pozícióinak az erősítésében, illetve a románság további gazdasági térnyerésének a megakadályozásában, valamint politikai érdekérvényesítési és kulturális önszerveződési lehetőségeinek a korlátozásában látta.

Az Országház folyosóján, valamikor az 1930-as években
Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár

1918–19 és Trianon traumája

Konzervatív beállítottságából természetszerűleg következett, hogy Bethlen nemcsak a Tanácsköztársasággal, hanem számos alapkérdésben már az 1918–1919-es demokratikus átalakulási kísérlettel is szembefordult. Élesen támadta a Károlyi-, illetve Berinkey-kormány földreformtervének szociális radikalizmusát és a pénzügy-politikai tervek gerincét alkotó progresszív vagyondézsmát. 1919 februárjában saját, kormányellenes, jobboldali, konzervatív pártot alakított (Nemzeti Egyesülés Pártja). A későbbiekben – 1919 tavaszán és nyarán – az emigráns magyar politikusokat tömörítő Antibolsevista Komité vezetőjeként tevékenykedett Bécsben. Az 1918–1919-es forradalmi időszakot haláláig a magyar történelem egyik mélypontjának tartotta. E kor

nagy megrázkódtatásai azonban egészében véve mégsem jobbra, hanem korábbi önmagához képest valamelyest balra sodorták. Az új helyzethez való alkalmazkodás első lépéseként – 1918 őszén – feladta régi nemzetiségpolitikai koncepcióját, és Jászi Oszkár demokratikus rendezési elképzeléséhez közeledett. Meglazultak kapcsolatai az agrárizmussal is, amely pedig a forradalmak bukása után elérkezettnek látta az időt arra, hogy az ipart és a nemzetgazdaság egyéb ágazatait végre valóban alárendelje a mezőgazdaságnak. 1920 nyarán és őszén kiállt a XIX. századi liberális örökség mellett, fellépett a különítményesek terrorakciói ellen, „bűnbocsánatot" ígért a szociáldemokratáknak és megértést mutatott a parasztság földéhségének korlátozott mértékű kielégítése iránt.

Bethlen „liberalizálódásának" és ezzel együtt járó balratolódásának, azaz jobbközépre kerülésének négy egymást erősítő oka volt. Először: a nemzetiségeknek, mint az állam egységét és a magyar szupremáciát veszélyeztető kisebbségeknek a leválása. Másodszor: a forradalmak tanulságai, amelyek a hagyományos uralmi rendszer társadalmi és politikai alapjainak a kiszélesítése mellett szóltak. Harmadszor: a középrétegek egyes csoportjainak 1919–1920-as antiparlamentáris, jobboldali radikális és antiszemita fellépései, amelyek Bethlen ízlésével és politikai felfogásával elvileg és hosszabb távon taktikailag is összeegyeztethetetlenek voltak. S végül negyedszer: a győztes nyugat-európai országok liberális-demokratikus államberendezkedése, amelyhez egy velük szövetkezni, rájuk támaszkodni akaró kis országnak és politikusának elkerülhetetlenül hasonulnia kellett. Mindezek az eszmei-ideológiai hangsúlyeltolódások, és részben új politikai irányvételek – kiegészülve remek taktikai érzékével – az ekkor 47 éves Bethlen Istvánt kiválóan alkalmassá tették arra, hogy a Trianon utáni újrakezdés vezető politikusa, miniszterelnök, s mint ilyen az ún. Horthy-rendszer konszolidációjának irányítója legyen.

Képviselőjelöltként egy Hódmezővásárhely melletti tanyán 1920. szeptemberében
Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár

A miniszterelnök

A felmerülő problémák és a megoldandó feladatok jellege alapján Bethlen tízéves miniszterelnöksége négy egymást követő, kisebb időszakra osztható. Az első szakaszt (1921–1923) a belpolitikai stabilitás alapjainak a megteremtése; a másodikat (1923–

1925) az ország pénzügyi helyzetének a szanálása és a gazdaság fellendülésének megalapozása; a harmadikat (1927–1929) egy modern szociálpolitika alapjainak lerakása, valamint a külpolitikai elszigeteltségből való kitörés és a revízióra való felkészülés; a negyediket (1929–1931) a nemzetközi gazdasági válság hazai jelentkezése, és ennek következtében a konszolidáció válsága jellemezte.

A belpolitikai stabilitást öt döntő lépéssel alapozta meg. A Habsburg-ház 1921. novemberi detronizációjával, amely kihúzta a szőnyeget a legitimista királypártiak alól, és tartósította Horthy eredetileg ideiglenesnek gondolt államfői szerepét; az 1921. decemberi, ún. Bethlen–Peyer-paktummal, amely normalizálta a Szociáldemokrata Párt és az ellenforradalmi rendszer viszonyát; a jelentős parasztdemokrata szárnnyal rendelkező Kisgazdapárt konzervatív beállítottságú, egységes kormányzó párttá formálásával 1922 februárjában; az 1919 őszén bevezetett viszonylag demokratikus választójog korlátozásával 1922 márciusában, amelynek következtében a választójogosultak összlakossághoz viszonyított aránya 40%-ról 28%-ra csökkent, és a választók közel 80%-a továbbiakban nyíltan szavazott; és végül a legbefolyásosabb szélsőjobboldali csoport, a Gömbös Gyula vezette ún. fajvédők kiszorításával a hatalomból, 1923 nyarán. A belpolitikai konszolidáció befejező lépéseként került sor 1926-ban a régi főrendiház örökébe lépő új felsőház felállítására.

Politikai intézményeit és azok működését tekintve az ilyen módon létrejött kormányzati rendszer korlátozott, azaz autoriter elemeket is tartalmazó polgári parlamentarizmus volt. A parlamentáris demokráciákkal mindenekelőtt a dualista időszakból átvett polgári liberális intézményrendszer – többpártrendszer, parlament, parlamentnek felelős kormány, a bíráskodás szuverenitása, pluralista szellemi élet – rokonította. Az autoriter állammal pedig ezen intézményi struktúra antidemokratikus működtetése, vagyis az, hogy a parlamentáris demokráciák gyakorlatától eltérően a politikai hatalomért folyó versenyből a társadalom jelentős csoportjait kizárták, a versenyben résztvevők számára pedig egyenlőtlen feltételeket biztosítottak. Ilyen, az érdekérvényesítés szabadságát korlátozó és az állampolgári egyenlőséget sértő elemek voltak a korszakban már példa nélküli nyílt szavazás és a központi végrehajtó hatalom túlzott befolyása, amelyek a dualista időszakot is jellemezték, valamint – új jelenségként – a sajtószabadság korlátozása és a vallási, illetve faji diszkrimináció. Arra, hogy a kormánypárt megbukjon, és egy demokratikus típusú parlamenti váltógazdálkodás alakuljon ki, e rendszer keretein beül nem volt mód. A belpolitikai stabilitást, amely a forradalmi és ellenforradalmi időszak kaotikus viszonyai után az évtized közepére kialakult, a társadalom nagyobb része megnyugvással fogadta. Kétségtelen viszont, hogy ez a stabilitás nem demokratikus, hanem autoriter alapokra épült.

Gazdaságpolitikai szempontból Bethlen eleinte egy alapvetően önerőre támaszkodó, deflációs szanálási politika sikerének a lehetőségében bízott. Külkereskedelem-politikai szempontból ugyanakkor a háború előtti, csupán mérsékelt vámokkal korlátozott szabadabb nemzetközi forgalom gyors helyreállítását feltételezte. Hamarosan bebizonyosodott azonban, hogy ez az út járhatatlan. 1921 végére, 1922 elejére ezért a kormány eldöntötte: nagyobb összegű külföldi kölcsönért folyamodik. Ennek kibocsátása 1924 júniusában kezdődött.

A pénzügyi stabilizációval közel egy időben került sor az új vámrendszer kidolgozására és életbe léptetésére. Ennek a lényege az iparvédelem és -fejlesztés volt. Bethlen

gazdaságpolitikájából, amelyet az agrárius érdekeltségek folyamatosan bíráltak, logikusan következett, hogy az évtized második felére jellemző fellendülés elsősorban az ipar területén mutatkozott meg. Az ipari termelés 1924 és 1929 között több mint 70 százalékkal emelkedett, és az 1929–1933-as gazdasági világválság előestéjén mintegy 12 százalékkal múlta felül a háború előtti szintet.

A gazdaság újjászervezése, fellendülése és az életkörülmények ezt követő javulása nagymértékben visszahatott a politikai életre. Belpolitikai szempontból a politikai stabilizáció befejezésének és a húszas évek második felére jellemző kiegyensúlyozott kormányzásnak az alapjait teremtették meg. Ugyanakkor egy átfogóbb szociál- és kultúrpolitika kialakításához is jobb feltételeket nyújtottak.

A szociálpolitikai reformok sora az 1920-as évek közepéig elhúzódó mérsékelt földreformmal kezdődött, és a társadalombiztosítás újjászervezésével folytatódott. A kötelező betegségi és baleseti biztosításban részesülők körét 1927-ben kiterjesztették, és egyben növelték a biztosítottak szociális kedvezményeit. Egy évvel később, 1928-ban bevezették a kötelező öregségi, rokkantsági, özvegységi és árvasági biztosítást. Mindkét nagy biztosítási forma elsősorban a különböző városi munkásrétegekre terjedt ki, a mezőgazdasági munkásságra nem.

A szociálpolitika egyéb szektorai közül nagyobb előrehaladás történt még a lakás- és a közegészségügy terén. 1920 és 1930 között 290 ezer új lakóház épült fel, ami közel 25 százalékos növekedést jelentett. Ugyanezen időszakban a százezer lakosra jutó orvosok száma csaknem megkétszereződött, a százezer főre jutó kórházi ágyak száma 329-ről 467-re emelkedett, s a csecsemőhalandóság 19 ezrelékről 16-ra csökkent.

A kultúrpolitika eredményei közül legnagyobb jelentőségű a népiskolai hálózat fejlesztése volt. Ennek is köszönhető, hogy az analfabetizmus aránya 15 százalékról 10-re csökkent. Fontos volt továbbá a kolozsvári egyetem Szegedre, a pozsonyi Pécsre költöztetése, a debreceni egyetem felépítése, valamint az ösztöndíjrendszer kiterjesztése és a külföldi Collegium Hungaricumok hálózatának a kialakítása. „A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá” – hangoztatta Bethlen kultuszminisztere, gróf Klebelsberg Kunó saját korán is túlmutató érvénnyel.

A trianoni határokat Bethlen – vezetőtársaihoz és a társadalom politikailag tudatos részéhez hasonlóan – igazságtalannak és megváltoztatandónak tartotta. Külpolitikájának legfőbb célja ezért mindvégig a határok revíziója volt. A kalandorság mindazonáltal e téren is távol állt tőle. „Ma Európa helyzete olyan, hogy békét akar mindenáron, és ha nem illeszkedünk bele Európa érdekeinek szövevényébe, ha nem alkalmazkodunk politikánkkal Európa érdekeihez, akkor akármennyire van igazunk, mint békebontó állíttatunk oda és semmi téren nem fogja siker koronázni tevékenységünket” – válaszolta kardcsörtető kritikusainak 1923-ban, Gustav Stresemann teljesítési politikájával összhangban. Fél évtized múltán, amikorra Olaszország nyíltan szembefordult a versailles-i status quóval, és Berlinben is megkezdődött a külpolitika vágányainak átállítása, egészen másként beszélt. Don Quijote azonban ezután sem lett.

A konszolidációs eredményeknek köszönhetően a konzervatív uralkodó rétegekkel, illetve kormányzati rendszerrel szembeni társadalmi ellenállás a húszas évek második felére jelentősen mérséklődött. Egyes feltételezések szerint nem kizárt, hogy ebben az

időszakban még egy „titkos és széles körű választás is Bethlen Istvánnak biztosított volna majoritást a parlamentben”. Pillanatok alatt megfordult azonban az ország hangulata akkor, amikor a gazdasági világválság hazai jelentkezése következtében a nemzeti jövedelem növekedése megállt, majd visszazuhant, és az állami szociálpolitika addigi forrásai elapadtak. Az új helyzetben a társadalom minden régi ellentéte kiújult, s a kormányzattal szembeni bal- és jobboldali kritika egyaránt felerősödött.

Bethlen a válság alatt is konzervatív parlamentáris kormányzati rendszerének a megóvására törekedett, és mind a bal-, mind a szélsőjobboldali nyitás elől elzárkózott. A demokratikus ellenzék követeléseinek, amelyek a titkos választójog általánossá tételére és a szabadságjogok kiterjesztésére, illetve ezek alapján egy „nemzeti koncentráció” létrehozására vonatkoztak, makacsul és megingathatatlanul ellenállt. Az alsóbb társadalmi rétegek titkos választójoggal való felruházása – hangoztatta – a „nyers tömegek uralmához vezet”, és „azok az országok, ahol a tömegek uralma válik úrrá az egész nemzet felett, a pusztulásnak vannak kitéve”. Nem fogadta azonban el Horthy és az időközben honvédelmiminiszterré avanzsált Gömbös statárium bevezetésére és különböző antiliberális és zsidóellenes lépések megtételére vonatkozó javaslatait sem. Az agrárlobbinak annyi engedményt tett, hogy 1930 nyarán bevezette az ún. bolettarendszert, ami a mezőgazdasági ártámogatás egy fajtája volt. Az ipari vámvédelem megszüntetéséhez azonban, ami az ipari árak csökkenését és néhány hazai iparág leépülését eredményezte volna, nem járult hozzá. Az ismét deficitessé vált államháztartás egyensúlyának biztosítása érdekében mérsékelt adóemeléseket vezetett be, és csökkentette a költségvetés kiadásait. Intézkedései nem voltak hatástalanok, ám csak kismértékű és átmeneti javulást eredményeztek. 1931 augusztusában ezért úgy döntött, hogy lemond, és másnak engedi át az elkerülhetetlenül népszerűtlenséggel járó megszorító politika irányítását. Visszavonulását átmenetinek gondolta, és azzal számolt, hogy a válságot nagy valószínűséggel követő gazdasági fellendülés idején ismét miniszterelnök lesz. Ismeretes, hogy a nemzetközi események alakulása és a belpolitikai élet válság alatti és utáni fejleményei miatt azonban erre már soha többé nem kerülhetett sor.

Szemben az árral

A gazdasági válság és az erre válaszként adott állami beavatkozás világméretű térnyerése Bethlent megerősítették abbéli hitében, hogy a XIX. századi „laissez faire” típusú liberális gazdasági modellhez többé nem lehet visszatérni. Eszményképévé egyre inkább az Egyesült Államokban és Németországban is eredményesnek mutatkozó „irányított piacgazdaság” vált. A magántulajdont, a vállalkozás szabadságát és a verseny lehetőségét természetesen továbbra is a gazdaság alapvető működési feltételeinek tartotta.

Az irányított piacgazdaság koncepcióját a kor ideológusainak és politikusainak a többsége a liberális intézményi struktúra felszámolásának, illetve korporatív jellegű átalakításának a programjával kötötte össze. A magyar vezetők közül ez jellemezte például Gömbös Gyula, Imrédy Béla és Teleki Pál törekvéseit is. Bethlen esetében azonban a legcsekélyebb mértékben sem mutatható ki egy ilyen összefüggés. Amikor – a harmincas évek első felében – Gömbös miniszterelnök a német és az olasz példa

alapján egy fasiszta típusú tömegpárt megszervezését, valamint a parlament érdek-képviseleti jellegű átszervezését fontolgatta, és ezzel összefüggésben felvetette a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek felszámolását, továbbá a baloldali sajtó likvidálását is, Bethlen határozottan szembefordult ezekkel a tervekkel. Egyik 1934-es előadásában azt igyekezett bizonyítani, hogy minden tartós szellemi és politikai irányzat a legfejlettebb népektől, Európában tehát Nyugatról indul ki. A XX. századi „pártdiktatúrák" ezzel szemben Kelet- vagy Közép-Európában keletkeztek, amelyek nemcsak, hogy általánossá nem válhatnak, hanem az életre kelésüket előidéző efemer körülmények elmúltával maguk is meg fognak szűnni. Én tehát – jelentette ki – „az ezeréves magyar tradíció alapján állok, és nem kérek sem a nyakló nélküli nyugati demokratikus fejlődésből, de nem kérek semmiféle diktatúrából sem". A későbbiekben ugyanerről a platformról támadta Imrédy Béla antiparlamentáris törekvéseit és barátja, Teleki Pál „magyar útnak" nevezett neokatolikus–korporációs ideológiáját és tervezett alkotmányreformját. Nagyon határozottan és egyértelműen lépett fel az 1938 és 1941 közötti zsidótörvények ellen is. Ezeket gazdasági és külpolitikai szempontból felelőtlenségnek és károsnak, humanitárius szempontból pedig elfogadhatatlannak és megengedhetetlennek tartotta.

A harmincas évek közepétől kibontakozó új helyzetben Bethlen politikai helyi értéke ismét módosult. Miniszterelnöksége idején igazi politikai ellenfele a demokrata baloldal volt. A harmincas évek második és a negyvenes évek első felében azonban az antiparlamentáris szélsőjobboldal foglalta el ezt a helyet. A demokrata baloldal ugyanakkor szövetségesévé vált. Mindebből azonban tévedés lenne azt a következtetést levonni, hogy Bethlen maga is demokrata lett. Erről szó sem volt. Szövetségük valójában a szélsőjobboldallal, illetve a fasizmussal szembeni pillanatnyi vélemény- és érdekazonosság platformján alakult ki, ami nem jelentette a két fél jövőképének azonosságát. A demokraták kormányzati eszménye a nyugati típusú polgári demokrácia volt, míg Bethlené továbbra is az 1920-as években újjáformált XIX. századi antidemokratikus-elitista parlamentarizmus. Az első világháború után kialakult tömegdemokráciákat ezért változatlanul „beteg és elfajult demokráciáknak" tartotta, és úgy vélte, hogy a merev többségi elv a jövőben is „bizonyos korrektúrákra szorul". Mivel ez az arisztokrácia és a birtokos nemesség, vagyis a történelmi elit domináns helyzetének a végét jelentette volna, képtelen volt megbékélni egy komoly földreform gondolatával is.

A nemzetközi élet eseményei 1939–40-ig Bethlen várakozásainak megfelelően alakultak és – kisebb kitérőktől eltekintve – a magyar külpolitika is az általa elképzelt irányban haladt. 1938-ban Magyarország békés úton visszakapta Csehszlovákiától azokat a határ menti, döntően magyarok lakta területeket, amelyeket Bethlen 1920–1921-ben és a későbbiekben is első helyen kért. 1939-ben, majd 1940-ben visszakerült Kárpátalja és Észak-Erdély is – ugyancsak fegyveres konfliktus nélkül. A magyar külpolitikának ezt követően Bethlen szerint kivárásra kellett volna berendezkednie. Ismeretes, hogy az 1940 utáni magyar kormányok részben nem akartak, részben nem tudtak megfelelni ennek az elvárásnak. A Németország melletti túl szoros felzárkózást és a Nyugattól való leszakadást Bethlen éles kritikával illette. Különösen nagy hibának tartotta a Szovjetunió elleni háborúhoz való csatlakozást 1941 nyarán, amelyre senki sem kényszerítette az országot, majd az ezt követő hadüzeneteket a nyugati szövetségeseknek. Befolyását a továbbiakban mindig e hibák korrigálására próbálta

latba vetni. 1942–1943-ban részt vett a Kállay-kormány különbéke-kísérleteiben, 1944 nyarától pedig a Moszkvával való kapcsolatfelvétel és fegyverszünet legfőbb szószólója volt. Stratégiailag azonban 1944 nyara után is a nyugati orientáció híve maradt. Haláláig úgy képzelte, hogy a szovjet jelenlét átmeneti, két-három éves jelenség lesz a térségben, amelyet hosszú távú angolszász befolyás fog felváltani.

1994. június 4., Bethlen István jelképes hamvai a tököli repülőtéren
Szabó Barnabás

Az út vége: Moszkva

Ideológiai alapállásából és külpolitikai prognózisából következett, hogy Bethlen a háború utáni politikai kibontakozást nem kapcsolta össze radikális társadalmi és politikai átalakulással. Az új kormányt kizárólag polgári politikusokból kívánta létrehozni, és a szociáldemokraták bevonásával csak feltételesen számolt. A külpolitikai fejlemények és a hadi helyzet alapján 1944 végére tudomásul vette, hogy a szociáldemokraták, sőt a kommunisták aktív részvétele nélkül a kibontakozás nem képzelhető el. Ám a magántulajdon alapján álló polgári pártokkal szemben a két munkáspártnak továbbra is alárendelt szerepet szánt.

Ez volt az oka, hogy némi habozás után, 1945 elején Moszkvában végül úgy döntöttek, hogy Bethlen Istvánt, aki 1944 decembere óta a magyarországi szovjet főparancsnokság „vendégszeretetét” élvezte, „kivonják” a magyar politikai életből, és a Szovjetunióba szállítják. Mint Gyekanozov szovjet külügyi népbiztoshelyettes a magyar politikus sorsát eldöntő 1945. február 17-i feljegyzésében írta: „Bethlen átállásának a tényét a Vörös Hadsereg oldalára politikai manőverként kell értékelni, amelynek a célja, hogy mentse önmagát és azokat a polgári elemeket, amelyek mögötte állnak. Ha most, amikor Magyarországon aktivizálódni kezdtek a jobboldali elemek, [...] a magyar reakció olyan tapasztalt képviselőit engedjük politikai tevékenységgel foglalkozni, mint Bethlen, az csak a jobboldali erők pozícióit erősítené az országban. [...] Mindezek alapján úgy gondolom, Bethlent ténylegesen el kell szigetelni, le kell tartóztatni és a

Szovjetunióba kell szállítani.” A nyugat-európai polgári demokráciákban, ahol a parlamenti patkó centrumában és/vagy attól jobbra elhelyezkedő kereszténydemokrata, keresztényszocialista és más konzervatív és konzervatív-liberális színezetű pártok a háború utáni évtizedekben a baloldal pártjaival együttműködve alakították ki a társadalom legelesettebb rétegeit is szociális védelemben részesítő jóléti társadalom modelljét, és szilárdították meg az állampolgárok közötti teljes politikai jogegyenlőséget biztosító liberális demokrácia intézményrendszerét, Bethlen Istvánra minden bizonnyal kulcsszerep várt volna. A Szovjetunió Vörös Hadserege által felügyelt kelet-európai „népi demokráciák” politikai sakktábláján azonban nem volt számára hely.

Halálával kapcsolatban sokáig különböző legendák keringtek. A Magyar Nemzet 1993. május 18-i számában közölt orosz levéltári dokumentumok alapján azonban ma már pontosan tudjuk, hogy természetes halált halt, ami „nagyfokú általános érelmeszesedés miatt bekövetkezett szívbénulás nyomán állt be” a Butirszkaja nevű moszkvai börtön kórházában 1946. október 5-én.

1994 júniusától jelképes hamvai hazai földben nyugszanak. Emelkedett szelleme, európai látóköre és demagógiától mentes nemzeti elkötelezettsége, amelyek pályájának második, és különösen harmadik szakaszában jellemezték, és amelyek szimpla politikusból államférfivá avatták, azonban mindmáig hiányoznak a magyar politikai közéletből. Vajha a mostani megemlékezések, közelesen felállítandó szobra és Szabó István tervezett filmje e téren is példakövetésre sarkallna bennünket!

(Első közlés: *Népszabadság,* 2013. október 6.)